

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Türkiye'de İslami İlimler:
Kelâm
ve Mezhepler Tarihi I

ISSN 1303-9369

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Cilt: 14 • Sayı: 27 • 2016 • Yılda iki defa yayınlanır

Sahibi Bilim ve Sanat Vakfı **Yazı İşleri Müdürü** Salih Pulcu, **Editör** Yunus Uğur **ISSN 1303-9369**

Yayın Kurulu

Şevket K. Akar, Yusuf Ziya Altıntaş, Nurullah Ardiç, Serhat Aslaner, Yücel Bulut, Ebubekir Ceylan, Coşkun Çakır,
F. Samime İnceoğlu, Abdulhamit Kırmızı, Mustafa Özel, Yunus Uğur, Ali Adem Yörük

Danışma Kurulu

Engin Deniz Akarlı, <i>İstanbul Şehir Üniversitesi</i>	Mustafa Kara, <i>Uludağ Üniversitesi</i>
Gökhan Çetinsaya, <i>T. C. Başbakanlık</i>	Kemal Karpat, <i>Wisconsin Üniversitesi, ABD</i>
Mehmet Genç, <i>İstanbul Şehir Üniversitesi</i>	Sabri Orman, <i>T. C. Merkez Bankası</i>
Tevfik Güran, <i>İstanbul Üniversitesi</i>	Ali Birinci, <i>Polis Akademisi (Emekli)</i>
Mehmet İpşirli, <i>Medipol Üniversitesi</i>	İhsan Fazlıoğlu, <i>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</i>
Cemal Kafadar, <i>Harvard Üniversitesi, ABD</i>	

Türkçe Redaksiyon Ahmet Özer

İngilizce Redaksiyon Ayşe Tek Başaran

Adres Vefa Cad. No. 48 34134 Vefa İstanbul **Tel** 0212. 528 22 22 pbx **Faks** 0212. 513 32 20

e-mail talid@bisav.org.tr **internet** www.talid.org

Basım Yılı 2018

Grafik Tasarım: Salih Pulcu **Tasarım Uygulama:** Nurgül Orhan

Baskı-Cilt Elma Basım Halkalı Cad. No:162/7 Sefaköy, 34295 Küçükçekmece/İstanbul

Sertifika No: 12058 **Tel:** 0212 697 30 30

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. MLA International Bibliography, Index Islamicus, EBSCO Publishing, Turkologischer Anzeiger ve ASOS Index gibi indekslerce taranmaktadır.

Dergiye gönderilen yazılar hakemler tarafından değerlendirilir. Dergide yer alan yazılardan yazarları sorumludur. Dergiye gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.

@ Yayınlanan çalışmaların bütün hakları *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'ne aittir. Kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

Türkiye’de İslami İlimler:
Kelâm
ve Mezhepler Tarihi I

SAYISI

Sunuş 5-8

*Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine Akâid-Kelâm Literatürü:
Kişiler, Eserler ve Gelenekler Üzerinden Bir Hâsıla* 9-52

Osman DEMİR

Osmanlı Döneminde Öne Çıkan İsbât-ı Vâcib Risâleleri 53-73
Hülya TERZİOĞLU

Osmanlı Döneminde Yazılan Umûr-i Âmme Risâleleri 75-99
Bilal TAŞKIN

Osmanlılarda Mukaddimât-ı Erbaa Literatürü 101-132
Asım Cüneyd KÖKSAL

Osmanlı Dönemi Nübüvvet Literatürü 133-174
Fadıl AYĞAN

İlyas Çelebi ile Türkiye’de Kelâm Çalışmaları Üzerine 175-184

Osmanlı İrade, Kaza ve Kader Risaleleri 185-202
Rıdvan ÖZDİNÇ

Osmanlı'da Elfâz-ı Küfür Literatürü ve Önemli Eserler 203-231
Muharrem KUZİY

Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Yeni İlm-i Kelâm Literatürü 233-248
Rıdvan ÖZDİNÇ

*Cumhuriyet Dönemi Kelâm İlmi Yazımı (1923-2017):
Kelâm ve Kelâm Tarihi Kitapları* 249-312
Ahmet SURURİ

Türkiye'de Yapılan Kelâm Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme 313-343
Ramazan BİÇER

Türkiye'de Kelâm İlmine Dair Sempozyumlar: Genel Bir Değerlendirme 345-388
Mustafa Selim YILMAZ

*EK: Ulusal ve Uluslararası Dergilerde
Türkiye Araştırmaları Ocak 2016-Haziran 2016* 389-429

Sunuş

Türkiye’de İslami İlimler üst başlığıyla bu alanda yapılan çalışmaların hâsilasını ortaya koymayı hedefleyen serimize *Kelâm ve Mezhepler Tarihi* sayıları ile devam ediyoruz. Daha önce *Tefsir ve Kur’an İlimleri*’ni iki cilt, *Hadis* konulu sayıyı tek cilt, *Fıkıh* sayılarını ise *Osmanlı Dönemi I-II*, *Cumhuriyet Dönemi I-II* olmak üzere dört cilt halinde yayınlamıştık. Şimdi İslami ilimler sahasının diğer önemli bir ayağı olan ve üç cilt halinde hazırladığımız *Kelâm ve Mezhepler Tarihi* sayılarıyla karşınızdayız. Serinin son halkasını hâlihazırda çalışmaları sürdürülen ve yine *Türkiye’de İslami İlimler* üst başlığıyla yayınlanacak olan *Tasavvuf* başlıklı sayılar oluşturacak. Bu seride Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde yapılan İslami ilimler çalışmalarının bir envanterinin çıkarılması, bu alanı genel olarak tanımlayabilmek için mevcut çalışmaların değerlendirilmesi, henüz araştırmacıların yeteri kadar ilgisini çekmemiş kaynak ve temaların gündeme getirilmesi ve bu alana katkıda bulunmuş belli başlı kurumsal ve kişisel gayretlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Kelam sayılarının elinizdeki ilk cildinde daha çok belli konulara odaklanan eserlerin oluşturduğu literatür üzerinden tasviri olarak Osmanlı kelâm düşüncesi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda isbât-ı vâcib, umûr-i âimme, mukaddimât-ı erbaa, nübüvvet, irâde-i cüz’iyye ve tekfir gibi kelâm sistematikliğini oluşturan temel konular etrafında şekillenen literatürü oluşturan temel eserler tanıtılmış ayrıca buna dahil olan eserlerin listesine ve dökümüne de yer verilmiştir. Bu ciltte kelâm tarihinde ayırt edici özellikleri ile temayüz eden yeni ilmi kelâm dönemi de bir makale çerçevesinde önemli eserler, kişiler ve gelenekler üzerinden aydınlatılmıştır. Bunun yanında bir yazıda cumhuriyet döneminden günümüze kelam ve kelam tarihine dair yazılan eserler de incelenmiş ayrıca İlahiyat fakülteleri ile başlayan süreçte yapılan bilimsel sempozyumlar ile akademik tezler tanıtılmıştır. Bu ciltlerde yer alan makalelerin bir

kısmı doğrudan yazma eser kütüphanelerinde yapılan araştırmalara, Osmanlı dönemine ait yazma veya matbu şekildeki klasik kaynaklar üzerinde yapılan çalışmalara bir kısmı da bu geleneği keşfetmeye imkan veren ikincil literatüre dayanmaktadır. Kanaatimizce bu çalışmalar, Osmanlı kelâmı araştırmalarına dair genel haritanın çıkarılması yolunda büyük bir katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte ümit verici tüm çalışmalara rağmen Osmanlı kelâmına dair henüz tam bir envanterin bile çıkarılmadığını belirtmek gerekir.

Elinizdeki *Türkiye’de İslami İlimler: Kelâm ve Mezhepler Tarihi I* sayısının ilk makalesini aynı zamanda bu sayıların editörlüğünü üstlenen Osman Demir kaleme aldı. “Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine Akâid-Kelâm Literatürü: Kişiler, Eserler ve Gelenekler Üzerinden Bir Hâsıla” başlıklı giriş makalesinde Osmanlı ilim ve fikir hayatının önemli unsurlarından olan kelâm düşüncesini eserler, kişiler ve gelenekler üzerinden genel özellikleri ve ayırt edici vasıflarını dikkate alarak tasvir etmeyi hedefleyen Demir, çalışmasında evvela Osmanlı kelâmının tarihsel ve teorik arka planını ortaya koymakta devamında ise yazım tarzları ve gelenekler ile muhtevayı oluşturan nitelikleri incelenmektedir. Hülya Terzioğlu sayının “Osmanlı Döneminde Öne Çıkan İsbât-ı Vâcib Risâleleri” başlıklı ikinci makalesinde Kelâm ilminde isbât-ı vâcib anlayışının temel dinamiklerinden başlayarak Osmanlı dönemi isbât-ı vâcib risâleleri hakkında Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı ve Süleymaniye Kütüphanesi esas alınmak üzere genel bilgiler sundu. Bilal Taşkın “Osmanlı Döneminde Yazılan Umûr-i Âmme Risâleleri” başlığını taşıyan yazısında Kelâm ilminin nazarî, felsefî zeminini sunan umûr-i âmmeye dair Osmanlı döneminde kaleme alınan ve Türkiye’de bulunan muhtelif yazma eserler kataloglarında kayıtlı seksen altı risaleyi inceledi. Asım Cüneyd Köksal “Osmanlılarda Mukaddimât-ı Erbaa Literatürü” başlıklı yazısında İslâmî ilimler tarihinin post-klasik döneminin önemli tartışma konuları arasında olan “El-Mukaddimâtü’l-Erba’a” (Dört Mukaddime) konusunu ele alarak ilgili literatürün tespit, tasnif ve tavsifinin yanı sıra, eserlerde tartışılan bazı meselelerin analizinde bulundu. Fadıl Ayğan Osmanlı döneminde oluşan nübüvvet literatürünün çerçevesini belirlemeyi, gündemdeki konu ve problemleri tespit ederek, problemleri ele alma üslup ve yöntemini ortaya koymayı hedeflediği “Osmanlı Dönemi Nübüvvet Literatürü” başlıklı makalesinde delâilü’n-nübüvve, hasâisü’n-nübüvve, mûcize, ismetü’l-enbiyâ, ebeveyn-i resul ve nübüvvetle ilişkin meselelere dair eserleri inceledi. Rıdvan Özdiç “Osmanlı İrade, Kaza ve Kader Risaleleri” başlığıyla kaleme aldığı yazısında Osmanlı ilim dünyasında ortaya çıkmış ve adet, yaygınlık ve muhteva itibarıyla ayrı bir literatür oluşturan irade-kaza ve kader risalelerini inceledi. Muharrem Kuzey “Osmanlı’da Elfâz-ı Küfür Literatürü ve Önemli Eserler” başlıklı çalışmasında iman-küfür sınırına işaret eden ve önceleri fetva kitaplarının içerisinde yer alırken sonraki dönemlerde önemine binaen müstakil risaleler halinde yazıl-

maya başlanan Osmanlı'da elfâz-ı küfür konusuna dair eserleri tarihî süreç içerisindeki değişim ve gelişim sürecine de işaret ederek ele aldı. Rıdvan Özdiñç sayıdaki ikinci yazısında, modernleşmenin icbarları altında İslâm dünyasının farklı coğrafyalarında yeni şartlara göre İslâm'ı müdafaa etme arzusunun ve yeni bir inşa arayışından ortaya çıkan Yeni İlm-i Kelâm dönemi "Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Yeni İlm-i Kelâm Literatürü" başlıklı yazısında inceledi. Ahmet Süruri "Cumhuriyet Dönemi Kelâm İlmi Yazımı (1923-2017): Kelâm ve Kelâm Tarihi Kitapları" başlıklı makalesinde 1923-2017 yılları arasını kapsayan dönemde kelâm ilmine ve tarihine dair yazılan kitapların tespitini yaparak genel bir çerçeve sunarken, ele aldığı eserleri içerikleri, konuları ve başlıkları açısından değerlendirdi. Ramazan Biçer "Türkiye'de Yapılan Kelâm Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı yazısında Cumhuriyet döneminde üniversitelerin kelâm anabilim dalında yapılmış tez çalışmaları üzerine tahlil ve değerlendirmelerde bulundu. Mustafa Selim Yılmaz sayının "Türkiye'de Kelâm İlmine Dair Sempozyumlar: Genel Bir Değerlendirme" başlıklı son makalesinde Cumhuriyet tarihimizde kelâm ilmine dair düzenlenmiş sempozyum ve ilmî toplantıları genel hatlarıyla ortaya koyarak değerlendirdi.

Türkiye'deki kelâm ve mezhepler tarihi çalışmalarını konu edinen bu sayıların söyleşileri Prof. Dr. İlyas Çelebi, Prof. Dr. Şerafettin Gölcük ve Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı gibi sahanın öncü isimleriyle gerçekleştirildi. Söyleşilerde değerli hocalarımızın akademik çalışmalarının seyrini, Türkiye'deki ve dünyadaki kelâm çalışmaları üzerine düşüncelerini, kazanımlar, sorunlar ve öneriler çerçevesinde bugünkü ve gelecekteki kelâm çalışmalarının gidişatı üzerine görüşlerini bulacaksınız. Elinizdeki *Türkiye'de İslami İlimler: Kelâm ve Mezhepler Tarihi I* sayısında Prof. Dr. İlyas Çelebi ile yapılan söyleşiyi okuyabilirsiniz.

Derginin son kısmında ise Türkiye araştırmaları üzerine Ocak 2016 – Haziran 2016 tarihleri arasında yayınlanan dergi ve makalelerin içeriklerini toplu halde görebileceğiniz bir ek bulacaksınız.

Türkiye'de İslami İlimler: Kelâm ve Mezhepler Tarihi sayılarında çeşitli nedenlerden ötürü yer verilemeyen, ancak kelâm ve mezhepler literatürü çerçevesinde zikredilmesi gereken bazı alanlar, türler ve eserler de vardır. Bu makaleler en başta henüz sayının planlama aşamasında gündeme alındı ve ilgili müelliflere siparişleri yapıldı ancak çeşitli sebeplerden dolayı süreç neticelenip yazılar sayıya dahil edilemedi. En azından planladığımız muhtevanın kapsamını göstermesi ve ileriki çalışmalara ışık tutması bakımından yazıların başlıklarını zikretmenin faydalı olacağını düşünüyoruz: Osmanlıda Vahdet-i Vücut Eleştirileri, Osmanlıda Heterodoksi Literatürü, Yurtdışında Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kelâmı Çalışmaları, Darülfünun İlahiyat Fakültesinde Kelâm Eğitimi, Osmanlı ve Maturîdîlik, Osmanlı'da Semiyat Literatürü, Yeni

İlmi Kelâm Dönemi Ruhçuluk ve Maddecilik Eleştirileri, Osmanlıda Esmâ-i Hüsnâ Literatürü, Cumhuriyet Türkiyesinde Şia Üzerine Yapılan Çalışmalar, Osmanlı'da Kalam Tercümelere, Osmanlı'da Gazzali Literatürü, Osmanlı'dan Cumhuriyete Alevilik Dışında Gayr-i Sünni Mezhepler Üzerine Yapılan Çalışmalar, Osmanlı'dan Cumhuriyete Alevilik Çalışmaları, Osmanlı'da Fırkayı Nâciye Literatürü, Osmanlı'da Şiilik, Kızılbaşlık ve Rafizilik Karşıtı Metinler, Osmanlı'da Ehl-i Kitap Eleştirileri ve Osmanlı'nın Son Döneminde Mutezile Eleştirileri.

Şüphesiz Osmanlı kelâmı üzerinde yapılacak her çalışmayı bekleyen ilk sorun bu alanda mevcut olan envanterin çıkarılması düzeyinde görülen ciddi araştırma eksikliği ve bunu başarma iddiasına sahip akademik ilgi ve birikimdir. Son yıllarda bu alana dair ilgi artsa da hala araştırma yöntemi ve üslûbuna dair yeterli sayıda öncü örnekler ortaya çıkmamıştır. Türkiye'deki yazma eserlerin kataloglama ve dijitalleştirilmesinde arzu edilen gelişmelerin ancak son yıllarda başlamasının da bunda etkili olduğunu unutmamak gerekir. Osmanlı kelâmına dair genel makalelerin yokluğu yanısıra önemli eserler veren kelâmcılara, şerh ve haşiye gelenekleri oluşturan eserlere, önemli tartışma konularına (mesâil) ve kelâmcıların gündemine dair çalışmalar da yapılamamıştır. Elinizdeki bu çalışma her türlü eksikliğine rağmen mevcut durumun görece bir resmini vermekte, eksikleri göstermekte ve yapılacak çalışmalara ışık tutmaktadır.

Bu sayının çıkmasını sağlayan yazarlara, hakemlere, ajans görevlilerine, yayın ve danışma kuruluna teşekkürlerimizi sunuyoruz. Kelâm ve Mezhepler Tarihi sayılarının hazırlanmasında baştan sona gösterdiği gayretten ötürü sayı editörü Doç. Dr. Osman Demir'e bilhassa teşekkür ederiz.

Türkiye'de İslami İlimler serisinin *Kelâm ve Mezhepler Tarihi II* sayısında görüşmek üzere...

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi